

BEVAR' OSS VEL!

FORTIDSMINNEFORENINGEN

3-2000

*Vi ønsker alle våre medlemmer
en riktig god jul og et godt nytt år!*

TEMA: LYSTGÅRDER

REGIONBLAD FOR BUSKERUD, TELEMAR, VESTFOLD, ØSTFOLD

oppført i teglstein, som Føynfamiliens lystgård Teie utenfor Tønsberg. Innvendig ble husene rikt utstyrt enten med gipsede himlinger eller himlinger trukket med strie. Tilsvarende ble veggene trukket med kostbare tapeter av silkedamask, malte lerreter eller trykte papirtapeter. Lystgårdene fremsto som velutstyrte kondisjonerte boliger selv om de kun var bygget for sesongbruk.

På de større anleggene ble tjenerværelser og stallbygninger oppført som frittliggende sidefløyer eller paviljonger, slik at den representative bebyggelsen fremsto som et trefløyet anlegg etter mønster fra herregårdene. På mange måter ble lystgården et uttrykk for storborgerskapet og handelshusenes drøm om et herregårdsliv.

Lystgårdskulturen etter 1850

Den økonomiske oppgangstiden fra slutten av 1700-tallet fikk en brå slutt i løpet av de første tiårene av 1800-tallet. Det ble etter hvert stadig færre som hadde anledning til å opprettholde storborgerskapets kostbare livsstil med representativ bybolig til vinterbruk kombinert med en eller flere lystgårder til sommerbruk der familien førte stort hus fra mai til september-oktober. I de fleste tilfeller ble enten byboligen eller lystgården avviklet i årene frem mot midten av 1800-tallet. I årene som fulgte ble flere av lystgårdene tatt i bruk som helårsbolig for sine eiere - en bruk de har hatt frem til moderne tid. Men selv om lystgårdskulturen har forsvunnet, og anleggene har fått en mer ensartet funksjon som helårsboliger, representerer bebyggelsen på disse anleggene fortsatt noe av det fineste Norge kan vise til av 1700 og tidlig 1800 talls bebyggelse. De står som monumenter over en fargerik tid i vår historie.

Av Geir Thomas Risåsen, forsker ved Norsk institutt for kulturminneforskning

Vestfold LYSTGÅRDEN – fra edens hage til stridens eple

Ragnar Kristensen

Tankene bak denne artikkelen grunner i at undertegnede med frue uforvarende kjøpte en lystgård i Larvik for 6 år siden. Dette kjøpet ledet til en strid med Larvik kommune, etter hvert Vestfold fylkeskommune, til slutt på Aftenpostens førsteside med Riksantikvarens besluttsomme opprydding etter en skandaløs fylkeskommunal saksbehandling. Ikke for å skremme noen fra å eie en lystgård, men i lystgårdens historiske konsept ligger en kime til konflikt med et stadig mer aggressivt utbyggersamfunn som forveksler det gode liv med maksimal profitt-rate. Vestfoldavdelingens medlemstur til lystgårder i Drammensområdet under kyndig guiding av Jo Sellæg har forhåpentligvis inspirert våre medlemmer til å forfølge temaet.

Forhistorie

Allerede på 1600-tallet skaffet byborgerne seg løkker i byenes nærhet. I de eldste tider var det allmenningene som ble benyttet. Det ble dyrket landbruksprodukter som det var behov for i byhusholdningen. I liten grad fantes det bebyggelse på løkkene. Tildels forbød lovgivningen oppføring av bolighus. Derfor finner man en utvikling mot låve/forrådsbygninger med ark inneholdende oppholdsrom - de såkalte arklåver. Gjennom 16-1700-årene foregår en privatisering av løkkene – ikke ulikt vår tids strandsoneproblematikk. I stadig større grad blir de tidligere allmenninger velstående byborgeres private landeiendommer. I handelsbyene langs kysten spiller disse matkamrene en viktig rolle i husholdningen. Først i siste halvdel av 1700-år-ene skjer en generell utvikling mot påkostede lystgårder. Løkke- eller avlsgården blir en del av byborgerens utadrettede næringsvirksomhet, en fasade mot verden.

Yttersø – innbegrepet av lystgård

Løkkegården Yttersø i Larvik, finnes nesten fotografisk gjengitt på grevskapskartet av 1811. Bygningenes plassering, stengjerder, bekker, stier, haver og veier, vekster og terrengformer er nesten tredimensjonalt tegnet. Gården fikk i året 1811

celebert besøk. Den radikale, reformvennlige lensgreve, president for rentekammeret og geheimeråd Christian Ditlev Reventlow (1748 - 1847), var på Norgesreise og besiktiget en plogtype på Yttersø, som ledd i interessen for forbedring av jordbruket og bemerket bl.a. «*Jorden bestaar meest af Sand-Jord, der ikke uden med Tiden ved megen Cultur og Bekostning kan blive indbringende.*» Det er altså ingen gullgruve som utgjør basis for den påkostede lystgården Yttersø som oppføres noen år senere. Motivet for å oppføre et toetasjes landpalé må søkes på annet hold. På Yttersø oppføres et minislott på høy grunnmur, høy første etasje og enda høyere annen etasje. Avsluttet av helvalmet tak med kinavipp og gavlmotiv over hovedfasaden. Sal og selskapsrom i annen etasje. Doble fløydører over det hele og et utstudert detaljert listverk. Denne bygningstypen med høyere annen etasje kan spores ned til senbarokken, tilsvarende Yttersø i proporsjoner. Etter midten av 1700-tallet er de trukket nærmere terrenget og tidlig på 1800-tallet gis første etasje karakter av sokkeletasje med stenimitasjon slik vi ser på Ledaal i Stavanger og Gulskogen og Vivelstad henholdsvis Drammen og Lier. Med Yttersø gjeninnføres den senbarokke bygningstype med strukken høydevirkning. Sirkelen er sluttet. Med lystgårdfenomenet går den ut av historien.

Sosial og kulturell sammenheng

Løkke- og lystgårdene ble åsted for det opplyste borgerskaps og embetsstandens naturvitenskapelige og samfunnsøkonomiske interesser. Å forbedre jordbruket og industrien var et vesentlig område for samfunnsengasjerte borgere. Bondestanden var på denne tiden en interessent og omtalt yrkesgruppe. Alt tidligere på 1700-tallet kunne man bygge løkkegårdsboligen slik at byborgeren disponerte 2. etasje, mens husmannen bodde i 1. etage. Standsforskjellens avstand ble kortet inn av nysgjerrighet og interesse for bondens virke. Det merkes en økende begeistring i ledende skikt for bondestanden som nasjonens bærebjelke.

I siste halvdel av 1700-årene endrer byborgerens landeiendom karakter til i stadig større grad å representere hans forretningsmessige og sosiale ansikt. Fornøyelsen og den selskapelige omgang blir basis for de bygningsmessige krav. Økonomisk gode tider fører også til en opphopning av kapital som søker investeringsobjekter. Byborgeren,

embetsmann eller handelsmann, investerer i landeiendom. Det er begrenset med investeringsmuligheter. I mangel av børser øker behovet for å signalisere tiltro og sikkerhet. For handelsmannen blir løsningen å traktere forretningsforbindelsene. Man skaper tillit til sikre og umåtelige ressurser ved å vise til grenseløst forbruk. Lystgårdene blir viktige ledd i de høyere sosiale klassers mentale reproduksjon. Ikke bare innad i eget miljø, men utad for verden som symbol på vekst og lykke. Fremdeles er jordbruksfunksjonen viktig. Lystgårdens symbolapparat er det samme for handelsborger og embetsmann. Samtiden kan vise bitende ironiske skildringer av den annen stands dannelsesnivå. Handelsborger eller embetsmann, bygning, have, park, lysthus, interiør, har samme betydning. Det er det sosiale og kulturelle innhold som kan vise forskjeller.

For handelsborgeren er det viktig å formidle soliditet og kredittverdighet. Handlingspartneren skal overbevises om eierens evner og tiltro som forretningsmann. Man har ingen børser. Den enkelte må sørge for å formidle sin status på markedet. Ballene tilhører vintersesongen, Sommerstedets funksjon blir å være ramme rundt forretningsmiddager og selskapelig samvær med forretningsmessige målsettinger. For embetsmannen stilles andre krav. Hans vellykkethet avgjøres av hans dannelsesnivå innen de klassiske områder musikk, litteratur, teater, konversasjon over vitenskapelige og politiske temaer. Lystgården ble oppført i byens umiddelbare nærhet. Sophus Bugge skriver om sin morfars lystgård Yttersø: *"Vi var regelret hos min morfar hver søndag fra middagen af. Om sommeren blev, efter at kaffen var drukket, en stor gammel kaleschevogn forspændt med to røde danske heste. Saa gik turen ut til min bedstefars yndlingssted Yttersø, der ligger lidt overfor Laagens udløb og som i min barndom var omgivet af to store frugthaver"*. Det gis tallrike eksempler på fråtsing i god mat og kostbare viner på lystgårdene. Som del av selvbildet, den solide kjøpmann med bunnløse ressurser, var det nyttig. Etter 1850 avløses lystgården av landstedet, senere den folkelige hytta. Uformell rekreasjon står i fokus.

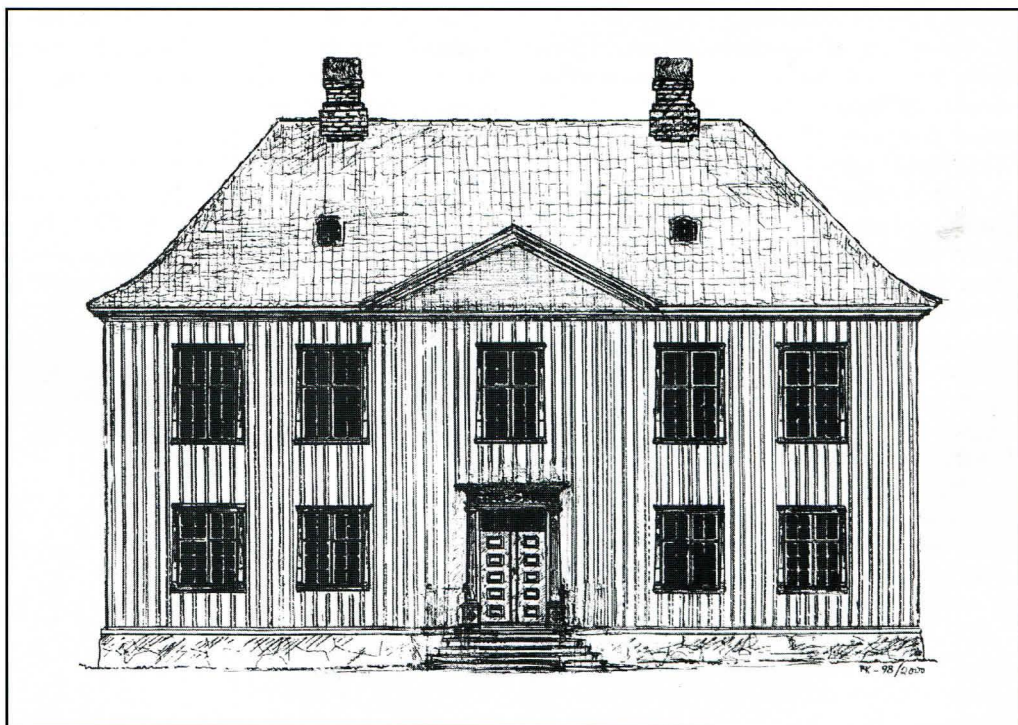
En lite lystig konflikt

Lystgårdenes sentrumsnærhet har vært deres bane. Byene ekspanderer og i vår tid er de fleste lystgårder oppslukt. Bergen, Trondhjem, Christiania,

Drammen, Larvik, Kragerø og Fredrikshald har hatt dokumenterte lystgårdmiljøer. Mange flere av våre kystbyer har sikkert sine glemte lystgårder. Det ligger i lystgårdens natur at det er lagt vekt på det arkitektoniske. Derfor er flere av dem blant våre fineste kulturminner. I dagens Norge går økonomien så det suser. Tilsvarende minsker respekten for kulturarven. I konkurranse med industri og annen utbygging taper ofte kulturminnene. Lystgårdene er spesielt sårbare fordi de er skapt inn i en større landskapssammenheng hvor det grønne gir bygningen mening. Det er viktig å kartlegge de hvite feltene på kartet for å unngå skandaler som Yttersøsaken. Her var kulturminneloven redningen. Vi som arbeider med kulturminnevern vet at det ikke er lett utløse slike virkemidler. Slik blir forebyggende arbeide viktig: å ansvarliggjøre kommuner, å sørge for at plan og bygningslovens muligheter brukes før man befinner seg med ryggen mot veggen i en eller annen illsint utbyggingssak. Her ligger en stor og strevsom oppgave for Foreningen.

Noen kilder: Byborgernes hus i Norge – Hauglid, Berg, Kavli etc. Levende fortid i nutidens Bergen, Slægten fra 1814 – Schnitler, Danske Herregaarde – Elling, Herremannens bostad – Lundberg, Norske løkkelandsteder 1630 - 1830 - Søren Hald, Carsten Hopstock - Lystgårder ved Kragerø – egne undersøkelser.

Av Ragnar Kristensen, styremedlem i Vestfold avd. av fortidsminneforeningen

Yttersø gård. Eiers forslag til rekonstruksjon av sydfasaden. Tegning av Ragnar Kristensen 1998/2000